

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ**

на правах рукопису

УДК 745.522 /477.4 - 477.8/

ПАДОВСЬКА Олена Мирославівна

КИЛИМИ ПОДІЛЛЯ

Спеціальність І7.00.05 - "Декоративно-прикладне мистецтво"

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
мистецтвознавства

Львів - 1994

Львівський національний університет
імені Івана Франка
Львівська академія мистецтв

AB 31.289

AB 31.287

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі народного мистецтва
Інституту народознавства НАН України

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777153 (U)

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства
Р.В.ЗАХАРЧУК-ЧУГАЙ

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства
Ю.П.ЛАЩУК
кандидат мистецтвознавства
З.О.ТКАНКО

Провідна організація: Національний музей у Львові

Захист відбудеться "23" грудня 1994 р. о 11 год.
на засіданні Спеціалізованої ради Д 04 ІЗ ОІ у Львівській
академії мистецтв /290011, Львів, вул. Кубійовича, 88/

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської
академії мистецтв.

Автореферат розісланий "22" листопада 1994 р.

Вчений секретар Спеціалізованої ради
кандидат мистецтвознавства *Г. Волош*

І.В.ГОЛОД

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність теми. Збереження, відновлення і творче засвоєння традиційного народного декоративно-прикладного мистецтва України є одним з важливих умов національного відродження. У духовній і матеріальній культурі народу килим посідає чільне місце: як домінуюча інтер'єру, організовує предметне середовище; як необхідний елемент основних подій в житті людини, сповняє їх глибоким емоційним змістом. Килими увібрали сформовані в плінні століть стійкі принципи декоративного оформлення тканій площини, гармонійні кольорові сполуки та традиційні орнаментальні форми.

Килимарство належить до тих видів народного мистецтва, життєво необхідних яких є неперервність спадкової лінії розвитку. Потреба у системному аналізі традиції килимарства України, всесторонньому знанні його загальних і локальних особливостей у окремих етнографічних регіонах визначила актуальність обраної теми "Килими Поділля". дослідження на регіональному рівні дало можливість якомога повніше охопити матеріал щодо діяльності центрів та осередків килимарства.

Подільські килими - ціла в художньому відношенні частина українських килимів, що виділилась окремо, цілісною одиницею і потребує поглибленого теоретичного осмислення. Це яскраве самобутнє явище сформувалось на території, довгий час об'єднаній спільними напрямками і характером адміністрування, самоврядування, економічної та культурної політики. Сусідство з розвиненими килимарськими регіонами та міцні традиції індивідуального місцевого промислу обумовили концентрацію в килимах Поділля найоптимальніших прийомів декоративного заповнення тканій площини, знахідок у галузі колориту, давніх орнаментів.

Мистецька вартість подільських килимів притягувала увагу багатьох дослідників. Звертаннями безпосередньо до подільського ки-

лима як до об'єкту дослідження завдячуємо І.І.Франкові. У назві його статті /1892 р./ вперше зустрічається саме поняття "килими подільські". Лаконічні повідомлення про них пов'язані з бурхливим виставочним діяльністю, що розгорнулася наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. на території Австрійського Поділля, Подільської губернії та поза їх межами. Варто виділити публікації В.Дзедушицького, В.Стронера, Ол.Прусевича, у котрих докладніше подається деякі аспекти килимового виробництва. Локальні риси західноподільських килимів досліджувались у працях А.Рігля, А.Ганкевича. Проте через територіальне обмеження виробу більшості відомих килимарських центрів залишились поза увагою дослідників.

Важливі відомості про подільські килими містяться у присвячених українському килиму роботах А.К.Жука, П.П.Запасака, С.А.Таранушенка. В них виділений ряд характерних для Поділля орнаментально-композиційних схем. Цінний досвід у плані розробки типізації численних варіантів композиції дають праці В.Крижановського про українські та румунські килими. Саме на основі орнаменту подільських килимів В.Пещанський доводив поетапний характер переходу від геометричних форми до рослинних.

Аналіз ступеня наукової розробки теми показав неодноразові звертання дослідників протягом більш ніж столітнього проміжку часу до подільського килима. Зафіксований у працях фактичний матеріал недостатньо відображує розвиток килимарського промислу та художні особливості килимів Поділля. Свідчення про них подавались фрагментарно. Найявні публікації охоплювали матеріал надто вузькими хронологічними рамками та у невідповідних регіональних межах, що не давало змоги прослідкувати динаміку розвитку килимарського промислу та перешкоджало цілісному баченню предмету. Досі не визначені і не систематизовані ті художні особливості, які постави-

ли подільські килими у ряд високохудожніх творів декоративно-прикладного мистецтва України. Розробка художньої системи подільських килимів ще не була предметом окремого мистецтвознавчого вивчення, що обумовило вибір теми, мету та головні напрями дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження стало комплексне вивчення килимів Поділля як своєрідного окремішнього явища українського декоративно-прикладного мистецтва у єдності та взаємодії його складових частин; розробка типології та методики вивчення килимових тканин. Згідно поставленої мети визначені конкретні завдання:

- проаналізувати історико-соціальні, природно-географічні, економічні та естетичні передумови формування художньої системи подільських килимів; розробити територіальну диференціацію подільського килимарства;

- показати художньо-функціональну роль килимових виробів у житловому просторі на прикладі інтер'єру подільської хати;

- розробити систему типологізації композиції та орнаменту, принципово придатну та достатню для класифікації, простежити закономірності колористичних співставлень в подільських килимах;

- визначити території побутування загальних принципів будови декору та орнаментально-композиційних схем; виділити локальні варіанти у межах кожної схеми;

- апробувати системну типологію на килимах музейних та приватних збірок,

Методологічну основу роботи становлять загальнотеоретичні концепції мистецтвознавства з проблем дослідження впливу традицій на структуру художнього образу мистецтва конкретного регіону. Методологічний підхід до вирішення поставлених нами завдань поля-

гас у вивченні килима в єдності вияву художніх особливостей, будови та функціонального призначення.

Для виявлення закономірностей становлення і розвитку художньої системи подільських килимів був використаний науково-методичний досвід мистецтвознавчого аналізу і на його основі проведена типізація композиційної та орнаментальної структури. Порівняльно-історичний аналіз літературних джерел дозволив відтворити цілісну картину виготовлення та побутування килимів на території Поділля.

У дослідженні матеріалу автором використані методи: безпосереднього польового спостереження та подальшої камеральної обробки даних, ретроспективний, описовий, картографічний, теоретико-графовий.

За визначальну категорію композиційної будови обраний ритмо-рапортний лад основних декоративних мас та кольорових плям у килимовій тканині, спільний для всього середовища, побуту і творчості подолян.

Аналіз килимового орнаменту здійснювався на базі викладених А.В.Шубніковим законів симетрії і, зокрема, положенні про геометричну закономірність будови кожного мотиву. Згідно нього нами виділені обумовлені технікою килимового ткацтва елементарні одиниці – складові кожної орнаментальної форми. Вони лягли у основу розробленої типології орнаменту подільських килимів. Для виявлення локальних особливостей килимарства осередків та центрів Поділля, виділення оригінальних варіантів орнаментально-композиційних схем був застосований метод реконструкції за збереженими зривками.

Хронологічні межі дослідження у історичному аспекті охоплюють різні періоди розвитку килимарства на Поділлі, починаючи

від археологічних свідчень трипільської доби та перших письмових згадок. Переважна більшість матеріальних пам'яток дала нам можливість аналізу художніх особливостей килимів з другої половини XIX століття до 90 років XX століття. Нечисленні килими кінця XVIII ст. дозволили дещо поглибити дослідження. Цей етап дав можливість детально вивчити структуру художньої системи подільських килимів, процеси розвитку та трансформації орнаментально-композиційних схем.

Джерельна база дослідження. Були залучені матеріали колекцій Державного музею народного декоративного мистецтва України, Державного музею народної архітектури та побуту України, Історичного музею України м.Києва, Національного музею та Музею етнографії та художнього промислу у Львові, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та колекції О.Л.Грена, що зберігається у Кам'янець-Подільській художній школі, краєзнавчих музеїв Вінниці, Тернополя, Хмельницького.

Велика роль у визначенні напрямків розвитку килимових композицій належить матеріалам, що були зібрані автором під час наукових відряджень у 1986 - 1989 роках на основі знайомства з роботами майстрів народної творчості с.Вишгородка Лановецького р-ну, с.Гаїв-Розтоцьких Зборівського р-ну, с.Кобиля Збарзького р-ну Тернопільської області, с.Колачківців та Демшина Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області, а також на основі аналізу асортименту фабрик художніх виробів у Глинянах, Хотині, Вінницького художньо-виробничого об'єднання "Вінничанка" та художньої лабораторії Дунаївського суконного комбінату. Суттєво поглибили відомості про стан килимарського промислу на Поділлі наприкінці 1980-х років матеріали, одержані в обласних науково-методичних центрах народної творчості та культурно-освітньої роботи, на ви-

ставках самодіяльного образотворчого та народного декоративно-ужиткового мистецтва.

Залучення етнографічних, мистецтвознавчих, інших літературних джерел, архівних матеріалів розширило межі дослідження.

Наукова новизна роботи визначається:

- розробкою науково-методичних основ аналізу килимарства подільського регіону;
- обґрунтуванням умов, ресурсів, матеріалів, традицій килимарства, що вплинули на формування художньої системи подільських килимів;
- розробкою якісних характеристик подільських килимів, проведенням системної типологізації композиції та орнаменту, придатної до аналізу інших килимарських регіонів;
- розкриттям питань становлення локальних художніх традицій основних центрів та осередків на різних етапах розвитку килимарства;
- застосуванням у дослідженні методів структурного аналізу та картографування з метою деталізації та виділення функціональних структур: компонентної /типи орнаментально-композиційної будови килимів і їх просторово-часова орієнтація/, територіальної /територіальна сукупність та переважання килимів певного типу у килимарських центрах, що історично оклались/;
- введенням до наукового обігу більшості проаналізованих у роботі тканих виробів приватних та фондкових колекцій музеїв, залученням у дослідження творів млярства /портретів та натюрмортів із зображенням типово подільських килимових композицій/ та реконструкцією на основі деяких із них та за збереженими фрагментами найцікавіших в художньому вирішенні варіантів композиційних схем.

Практична цінність дисертаційного дослідження полягає насамперед в узагальненні великого фактичного матеріалу, який може бути використаний у вирішенні багатьох питань теорії і практики сучасного національного декоративно-прикладного мистецтва. Представлений в роботі досвід по відродженню килимового промислу на межі ХІХ - ХХ століть допоможе вирішити проблему оптимізації функціонування килимарства.

Особливе багатство художніх традицій подільських килимів дає унікальний матеріал, здатний живити творчість професійних митців та народних майстрів. Впровадження характерних прийомів композивання та орнаменталізації в сучасну творчу практику сприятиме покращенню художньої якості килимових виробів різних підприємств народних художніх промислів.

Рекомендована у роботі науково-методична концепція дослідження художньої системи килимів Поділля може бути реалізована у мистецтвознавчому вивченні килимового мистецтва інших регіонів, використовуватись при розробці учбових програм, методичної літератури, курсу лекцій з декоративно-ужиткового мистецтва в художніх вузах. Зібраний у дисертації обширний фактичний матеріал може застосовуватись у виконанні практичних завдань з композиції тканих виробів.

Особливу цінність роботи являє можливість використання її висновків в обробці та комплектуванні музейних збірок килимів, визначенні хронологічних меж створення, побутування та регіональних типологічних рис конкретних творів. Окремі елементи розробленої нами типологічної системи перевірені при систематизації килимових творів фондової збірки Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, при зборі даних про ткацтво с.Демшин для місцевого краєзнавчого музею.

Апробація. Основні положення дисертації висвітлювались на наукових читаннях Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського /Львів, 1969/, доповідались на Шостій Вінницькій обласній історико-краєзнавчій конференції /Вінниця, 1988/, на науково-практичній конференції, присвяченій 175-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка /Кам"янець-Подільський, 1989/, на ХХУІІІ науково-творчій конференції професорсько-викладацького складу Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва /Львів, 1989/, на Республіканській науковій конференції "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля" /Дунаївці, 1993/, викладені у публікаціях.

Структура дисертації. Текст дисертації складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури /170 позицій/. До додатків увійшли список килимових виробів Поділля, вивчених автором у музейних та приватних колекціях, картосхема килимарства Поділля, таблиці, схеми, альбом фотоілюстрацій.

У Вступі обґрунтовується актуальність теми, окреслений сам предмет дослідження та обумовлені принципи обмеження поняття подільського килима, сформульовані мета і завдання дослідження, визначені основні методологічні принципи у підході до теми, дається історіографічний огляд та короткий аналіз використаних джерел.

У першому розділі "Соціально-історичні та географічні фактори формування килимового мистецтва Поділля" подається історія генези подільського килима, характеристика основних передумов формування на цій території розвинутих центрів килимарства з стійкими традиціями декорування тканого простору килимових виробів.

Розділ розпочинається визначенням терміну "килим". Першорядної ваги у окресленні природи килимового виробу набувають особливості технологічного порядку. Так, вовна, як найбільш традиційна

сировина, становить важливий, але не єдиний елемент впливу на структурні та естетичні властивості килима. Другою характерною ознакою килимової тканини є її фактура, сформована в результаті щільного прибиття піткання довкола натягнених ниток основи. Згідно техніки виготовлення та способів сполучення різноколірних ниток піткання килим – поняття, що служить визначенням безворсовому двосторонньому орнаментальному тканому виробу і спільне для всіх його видів, незалежно від форми ткацького верстату, техніки виведення та характеру декору. Визначальний вплив на технічні та художні властивості килимових тканин має їх функціональне призначення. Воно змінювалось згідно вимог часу, витворюючи розмаїття назв і форм. Основними функціями килимових тканин протягом довгої еволюції залишались утилітарна /покриття архітектурних площин горизонталей та вертикалей з метою їх утеплення/ та декоративна /естетична організація інтер'єру/. Килими були присутні у житлі і у храмі. Їх використання у церковному інтер'єрі мало не лише естетичне, але й ритуальне значення, зумовлене обрядовою функцією. Вони здатні бути у центрі ритуального дійства: використовувались у поховальному обряді, були незмінними предметами приданого нареченої. Призначення впливало на характер оформлення. Зокрема для збереження пам'яті про людину, що жертвувала килим, на ньому робились відповідні надписи, вкомпоновані у основний візр.

На основі зображень на портретах козицької старшини кінця XVIII – початку XIX століть можна скласти уявлення про вигляд та художнє оформлення тканин того часу. Це розширив рамки дослідження на цілих півтора століття від перших збережених матеріальних свідчень килимового виробництва. Наведені у роботі приклади оформлення переважно східних килимів за зображеннями в творах малярства показують оточення, що вплинуло на становлення поширених на

Поділля орнаментально-композиційних типів наприкінці XIX ст.

Роль килима в інтер'єрі сільського житла найбільш повно виявилась на Поділлі. Тут килимові тканини творять образне ціле з нерухомою архітектурною конструкцією, виявляючи виняткову здатність до зонування житлового простору. Килим підкреслює особливості площини, на якій знаходиться, посилюючи дію горизонталей та вертикалей у інтер'єрі. Це зумовило такі його особливості, як площинність та декоративність. Килим покриває площину, не руйнує її цілісності. У тому полягає його основна типологічна особливість.

Серед опосередкованих свідчень автхтонності подільського килимарства у роботі виділені: археологічні знахідки /деталі первісних вертикальних верстатів, пристосування до прядіння, відбитки тканин на уламках глиняного посуду/; древність орнаментальних мотивів; письмові згадки про тканини "домової роботи" та коверників - майстрів по їх виготовленню. Були зібрані факти про існування на території Поділля ремісничої, двірської, мануфактурної форми килимового виробництва, вказані основні осередки та особливості продукції, що в них виготовлялась.

Свого розквіту килимарство досягло в мануфактурному виробництві. Мануфактури швидко переорієнтувались з одного виду продукції на інший /шпалери, шовкові золототкані пояси та макати, сукно, ворсові килими та килими-коці/. Художні особливості інших декоративних тканин, особливо ворсових килимів та гобеленів, відбилися у подільському гладкотканому килимі, збагативши палітру його виразяльних засобів. Занепад мануфактур, стрімкий зліт і спад підприємницької активності килимарів, спричинені скасуванням кріпаччини, вплинули на розвиток промислу і його концентрацію у місцях збуту продукції, сформували в подальшому карту

килимарства Поділля.

Переважна більшість збережених килимів та даних про їх виробництво стосується другої половини ХІХ - початку ХХ століття - часу розвитку домашнього та кустарного промислу. Він характеризується пробудженням наукового інтересу до килимів Поділля, активізацією виставочної діяльності та формуванням більшості музейних колекцій, нагромадженням матеріалів про килимове виробництво. Тому у дослідженні більше уваги було приділено цьому періоду.

Особливу цінність для вивчення з метов впровадження в подальшому у сучасну практику становила інформація про послідовну дієву підтримку центрів килимарства на межі ХІХ - ХХ століть. На прикладі школи-майстерні В.Федоровича нами був показаний взаємозв'язок музейного збирання із килимарським промислом. У роботі був проаналізований досвід по підтримці килимарства та збереженню його традицій учбово-показовими школами-майстернями, пунктами розподілу сировини, художньо-промисловими ткацькими товариствами. Він служить прикладом наукового підходу до традицій і самого процесу творчості. Зусиллям колекціонерів та любителів ми завдячуємо тим, що занепад килимарства уповільнився, а в багатьох центрах вміння ткати килими збереглося до наших днів.

У ХХ столітті на Поділлі поряд із домашнім ткацтвом килимів існувала артільна форма їх промислового виготовлення. Згодом, у 1960-х роках артілі переростають у фабрики художніх виробів. Однак період характеризується помилковим підходом до художніх традицій, що виявлявся у відчуженні художника та виконавця-килимаря, у тиражуванні сухих геометричних схем, у відсутності поінформованості про кращі твори подільського килимарства у середовищі народних майстрів. На цьому фоні значно зросла роль

професійних мистців у творчому переосмисленні традиції подільського килимарства. У роботі у стислій формі подаються відомості про їх діяльність.

Огляд історії подільського килимового ткацтва завершується другою половиною 80-х років, часом спаду виробництва килимів. Аналізу підлягає пласт килимарської культури у формі домашнього ткацтва, творчість народних майстрів.

У першому розділі поняття подільського килима розглядається не лише у хронологічному аспекті та з точки зору його технічних властивостей, але і як сукупність творів, що виникли і своїми художніми ознаками відповідали певній територіальній одиниці - Подільському регіону.

Поділля - історико-етнографічна область України, що займає землі Південно-Бузького та Дністровського межиріч. Коротко представлені етапи її створення та формування територіальних меж, показана залежність стану центрів килимарського промислу від адміністративного поділу. Оскільки у дослідженні Поділля розглядалось як килимоткацький регіон, то критеріями, що визначають його межі, стали історичні фактори формування килимарського промислу, локалізація килимарських центрів у минулому і сьогоденні, типологічна єдність, цілісність орнаментально-композиційної системи. Виділена на їх основі територія подільського килимарства охоплює Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку /без північних районів/ області, крайні східні райони Львівської та північно-західні райони Одеської областей.

Пропонована нами територіальна організація подільського килимарства включає інтегральні райони, осередки та центри, які тісно пов'язані з орнаментально-композиційною будовою місцевих виробів. Килимарський центр як елементарна одиниця територіальної

структури являє собою концентрацію килимоткацької діяльності у одному населеному пункті. Осередок – це територіальна система, що утворена кількома просторово сукупними центрами, об'єднаними спільністю орнаментально-композиційних схем, естетичних уподобань, технічних прийомів, а також міцними промисловими зв'язками. Він є тим вузловим елементом у системі подільського килимарства, який визначає напрям художнього розвитку. Складові осередку та його межі – змінні у часі. На тлі населених пунктів, що входять до килимарського осередку, домінує одне-два ядра. Через концентруючу дію таких ядер на сусідні центри їх назви переходить на весь осередок. Інтегральний район охоплює значну територію у природно-географічних та адміністративних межах і визначається на основі переважання типологічних килимових схем, що підлягають найбільш загальним принципам композиційної будови.

Територіальна ієрархія визначається ступеневим характером конкретизації матеріалу: район співмірний з найбільш загальними принципами композиційної будови, осередку відповідають певні композиційні схеми, а центру – конкретні килими у всій багатоманітності орнаменту та особливостей його укладення на тканий площині. Такий підхід може стати основою до вивчення територіальної організації інших килимарських регіонів.

Для унаочнення загальної картини поширення характерних прийомів композиційного поділу в подільському килимарстві був використаний картографічний метод. Розроблена нами картосхема – не лише модель системи художніх особливостей килимів Поділля, але й надійний хранитель інформації про килимарський промисел. Так, на рівні центрів на картосхемі відзначені місця важливих археологічних знахідок, основних музейних колекцій та пунктів набуття найбільш цінних зразків. Окрім того існує поділ на центри, що

зберегли техніку і традиції килимового ткацтва і ті з них, що були відомі в минулому як ремісничі та різного профілю мануфактурні виробництва, художньо-промислові школи та килимарські майстерні, килимарські артілі та фабрики художніх виробів. На карті виділені шість дівчих осередків та сімнадцять, що існували у минулому. Територія Поділля умовно розмежована на Північний, Західний, Південно-східний та Східний килимарські інтегральні райони.

Розглядаючи у першому розділі подільські килими як предмет дослідження, ми виходили з положення, що запорукою гармонійного розвитку килимарства є комплексне бачення його частиною побуту і культури. Килим – складна художня система зі специфічними законами будови декору, площинним його вирішенням, прихильністю до певних матеріалів і техніки, що сформувались протягом довгого періоду через взаємозв'язок з природою, історією та предметним середовищем.

Суть художньої системи розкривається у другому розділі роботи. Як частина килимового мистецтва України, художня система подільських килимів несе яскравий відбиток його особливостей. Вивчення регіональних та локальних варіантів подільських килимів необхідне для відновлення килимарства України у всій його багатоманітності.

Враховуючи методику систематизації композицій та орнаментів килима у працях В.Пещанського, Д.Гобермана, А.Жука, Б.Крижановського, нами була розроблена типологія подільських килимів.

Оскільки принципи і закони килимової композиції перебувають у постійному розвитку і не укладаються у певні задані зовні рамки, однією з визначальних категорій художньої системи подільських килимів нами був обраний ритм, як загальне враження руху основних мас і форм. Він сприймається у візуальному співставленні елемен-

тів композиції у межах тканой площини. Ритм єднає килим з усім предметним середовищем людей, що проживають на території Поділля.

Із врахуванням ритму нами був проведений поділ на дев'ять композиційних схем, що як віхи розміщуються у напрямку від необмеженості поперечно-смугастого укладання елементів декору до усе більшої статичності замкненого простору. Схеми по-різному співвідносяться з чотирма загальними принципами розміщення орнаменту.

Принципу поперечно-смугастого укладу відповідають: поперечно-смугаста, тридільна, медальйонна з рядом квадратів фону схеми та схема поділу килима на поперечні відтинки. Три останні із згаданих схем разом із схемою вазонного замкненого килима підлягають другому принципу – однорядового укладу елементів. Принципи прямої та скісної карти передбачають багаторядове заповнення площини килима елементами, що тісно прилягають одне до одного, або розміщуються на загальному фоні. Концентрична композиційна схема не відповідає жодному із згаданих принципів, хоча елементи доцентровості притаманні варіантам усіх композиційних типів. Концентрична будова килимового декору являє собою логічне завершення спрямування кожної композиції до повної замкненості.

Поперечно-смугаста схема охоплює найбільшу кількість різних за своїм призначенням килимових виробів /доріжок, полавочників, вузьких підвіконь, півкилимків/. Її варіативні можливості необмежені. Принцип виведення узору походить від техніки ткацтва. Рисунок має можливість повторюватись безкінечно уздовж та по ширині килима. Ритм проявляється у розмаїтті інтервалів смуг у рапорті і розвивається хвилеподібно, чергуючи почергово напругу і спад форм та ліній.

Тридільна схема представляє килими з частково замкненою композицією та наперед заданими пропорціями і розміром домінуючих

служать три смуги, кожна з яких містить медальйон. Зміни у схемі досягаються варіацією кількості та орнаментациї розділових смуг, застосуванням поздовжніх каймових ліній різної складності. Рисунок килима симетричний відносно аксіальних прямих по горизонталі та вертикалі. Рух у килимі - пов'язаний, циклічно повторюваний, передається через ряд статичних ділянок з медальйонами.

Схема поділу килимів на поперечні відтинки об'єднує вироби не обмежені за довжиною, кількість кольорових полів у яких сягає п'ятнадцяти і вище. Кожна ланка ряду - статична і разом із орнаментальним заповненням перебуває у рівновазі відносно сусідніх полів. Сприйняття композиції полягає у оглядній кожному відтинку зліва направо. Повільний послідовно спрямований рух зумовлений місцем та призначенням "палатарів", "залавників" чи "підвіконь" у інтер'єрі: вони огинають стіни хати і їх членування співпадає з вертикалями кутів, простінків та вікон.

Медальйонна з рядом квадратів фону замкнена схема характерна для килимів-залавників з геометричним орнаментом. Градація на домінантні та доповнювачі поля робить килим подібним на тридільний. Однак домінантних смуг переважно чотири, вони набагато ширші, що надає килиму в цілому більш статичного характеру. Орнамент доповнювачих розділових смуг часто надає залавникові додаткового спрямування по лінії земля-небо. Обов'язковою є чотиристороння габа.

Схема вазонного замкненого килима на загальному фоні являє собою другий варіант залавника. Необхідність чотиристоронньої каймової обвідки зумовлена потребою у обмеженні єдиного центрального поля. У вазониковому килимі передача напруги від мотиву до мотиву зліва направо посилена, оскільки не переривається межами різних фонів та смугами. Оскільки всі вазони мають нескрає

спрямування по лінії земля-небо, то ця якість поширюється на всю композицію.

Схема багаторядового заповнення площини елементами на загальному фоні її прочитується як ряди по вертикалі або по горизонталі. Рослинні або геометричні мотиви укладаються за принципом прямої або скісної карти. Загальний фон центральної частини передбачає чотиристоронню облямівку. Якщо елементи декору рослинні, то килим згідно них набирає направленості. Хоч орієнтація орнаменту по лінії земля-небо існує, але вона не є домінантною. Загальний напрям композиції, поземний чи доземний, визначається формою тканого виробу і його призначенням.

Ромбовидна схема за принципом скісної карти передбачає витіснення фону щільно прилеглими одне до одного ромбовими фігурами. Килими за такою схемою нагадують мерехтливую мозаїчну поверхню. Масштаб ромбової сітки впливає на варіативні можливості схеми. Найпоширеніші подільські килими містять у декорі два ряди ромбів. В цілому композиція має статичний характер: доцентровий рух у межах кожної фігури гаситься при накладанні на сусідні.

Схема за принципом прямої карти, як і попередня, надає килимим характер метрової тканини. Декор складається з чарунок-шестигранників та ромбів, що творять тривкий каркас між ними. Для обмеження килимового простору застосовується чотиристороння каймова обвідка.

Концентрична замкнена схема домінує в килимарстві, витісняючи інші. Статичність, композиційна замкненість набуває у ній свого завершеного вигляду. Схема представлена переважно килимами з центральним букетом та вінком довшого нього. Окремі бічні мотиви або вплітаються у коло вінка, або, розміщуючись у кутах, орієнтуються строго по діагоналях у напрямку до центру.

У формуванні художнього образу килима провідна роль належить колориту. Поліхромія, організована за законами ритмо-кологічного порядку, виявляє закодований у творі емоційний заряд, його утилітарну, конструктивну та художню сутність.

Процес підбору колориту кожного килима органічно поєднує творчу індивідуальність та естетичний смак майстра з локальними традиціями осередку. Становлення традиційного для подільських килимів колориту відбулось ще у XVIII - XIX століттях, коли до фарбування використовувались пігменти рослинного та тваринного походження у сполучі з мінеральними речовинами. Кольорова гама, сформована на основі барвників місцевого походження, багата на м'які пастельні, переважно теплі відтінки. У роботі наведені приклади прямої залежності колориту килимів осередків від поширення на цій території барвних рослин і побутування певних способів фарбування. Застосування найбільш вживаних засобів фарбування вовни найперше вплинуло на вибір і подальше закріплення традиційних фонових кольорів /малинового, чорного, жовтого/. Майже у розпорядженні обмежене число барвних речовин, кожен осередок відрізнявся колоритом. Повторюючись із килима в килим, стійкі колористичні співставлення стали традиційними і у час поширення синтетичних барвників впливали на колорит пізніх зразків.

Колір не сприймається окремо від рисунку килима. Як невід'ємна складова композиції, колорит не лише доповнює, але й урізноманітнює її. Величина лінійного та хроматичного рапортів часто не співпадають, оскільки однакові фігури через різницю в кольорі прочитуються по-іншому. Нами досліджувались характерні для подільських килимів прийоми світлої та хроматичної розкладки масивів кольору. На конкретних прикладах простежені види колористичних зв'язків та співставлень, що розвиваються у напрямках

чергування, повторення, рапортності, схожості і об'єднання на основі загального кольору, симетрії та співмірності, унісонів та резонансів. Виділені якості хроматичної композиції характерні для килимів Поділля, що сприяли творенню гармонії в галузі колориту.

Для кожного килимового твору характерна естетично досконала і цілісна система елементів художньої мови. Мольору у ній належить головна роль для надання конструктивної та емоційної впорядкованості.

Композиція - лінійна і у кольорі, визначає загальні тенденції розвитку подільських килимів, а варіативність їх базується на різноманітності орнаментальних форм. Нами була зроблена спроба всестороннього вивчення культури орнаментальної формотворчості у килимарстві Поділля. Типізація орнаментальних багатств, зібраних у подільських килимах, ускладнювалась через поділ на дві великі видові категорії - геометричну і рослинну. Саме так кожна форма орнаменту входить у нашу свідомість. У процесі вивчення орнаменту виробились різні підходи до висвітлення матеріалу у межах згаданих категорій. У килимах Поділля, де виведення орнаменту підлягає законам рахункової техніки, різниця між рослинними та геометричними формами розмита: більшість рослинних мотивів має своїми прообразами геометричні фігури, а кожна складна рослинна форма надається до прочитання як сукупність гранично згеометризованих елементів.

Якщо межі рослинного і геометричного орнаменту в подільських килимах розмиті, то градація на основний та доповнювачий види у ньому чітко простежується. до основних орнаментів відносяться базисні форми, без яких не існує жодна килимова композиція, до доповнювачих - зоо- та антропоморфні, цифрові та буквенні

зображення.

Вивчаючи килимовий орнамент, ми свідомо обмежували дослідження зоровими, художніми його особливостями, способами технічної будови, не концентруючи уваги на семантиці форм. Потужний семантичний пласт, що лежить в основі кожної деталі килимового wzору, не випадково лишався поза увагою. Високий пізнавальний, світоглядний, філософський зміст збережених килимом символічних знаків потребує окремого ґрунтовного висвітлення.

При розгляді орнаменту з мистецьких позицій як складової та інструментарію творення художньої системи подільських килимів ми послугоувались підходом, при якому весь матеріал укладався по лінії від елементарних структурних одиниць до більших утворень.

За ступенем складності виділено три рівні, де перший - сама система килимового орнаменту, другий включає основний та доповнювальний види, а третій - п'ятнадцять орнаментальних типів. Типи килимових орнаментів розділені на групу елементів, мотивів та сюжетних зображень. Розгляд орнаменту за рядом елемент - мотив - сюжет дозволив детальніше зупинитись на найпростіших частках і осягнути природу великих орнаментальних утворень у різних модифікаціях. При висвітленні кожного типу орнаменту ми детально спинались на його ролі у художній системі, проблемах зв'язку зі всім декором килима та місці, яке він займає у композиційній схемі.

Третій розділ - "Локальні особливості орнаментально-композиційних схем килимів подільського регіону" - узагальнює зібраний і систематизований матеріал про подільський килим. У ньому дається розгорнута характеристика художніх особливостей килимових виробів по кожному з чотирьох інтегральних районів. Щоб визначити, до якого району віднести конкретний твір, достатньо виявити принцип його композиційної будови. Детальне вивчення характеру компо-

зиційної схеми, способів поєднання орнаментальних типів дозволяє локалізувати виготовлення килима в межах певного осередку, а в окремих випадках навіть визначити центр, якому притаманний такий розвиток декору.

Розмаїті комбінації виділених дев'яти орнаментально-композиційних схем своєрідно розміщуються по території Поділля. Кожному району притаманні один чи кілька принципів композиційного членування килимової площини: Північному Поділлю - принципи поперечно-смугастої будови та поділу за прямою картою; Західному - поперечно-смугастої та за скісною картою; Південно-Східному - крім згаданих ще принцип однорядового укладу; Східному - принцип багаторядового укладу елементів. У розмічених на території районів осередкових килимарства принципи набирають вигляду композиційних схем. Найпоширеніші варіанти описуються конкретно і базуються на відомих килимових зразках.

Локальні особливості осередків і провідних центрів килимарства подаються у єдиній, цілісній картині розвитку промислу. Враховані взаємовпливи традицій композиційного та орнаментального декору, їх постійна трансформація у процесі розвитку. Звертання до описаних у розділі варіантів килимів допоможе у прогнозуванні подальшого шляху, за яким піде виготовлення килимів в майбутньому, у збереженні найбільш цінних у художньому відношенні композиційних схем. Нами запропонований такий підхід до килимових творів Поділля, за яким вони були б не просто зразками для копіювання існуючих форм, а служили б базов для творчого пошуку нових.

У висновках підсумовано, що килими Поділля - високохудожні мистецькі твори, які виділяються рядом типологічних рис: площинність, декоративізм кольору з домінуванням насиченого фону, своєрідною тектонікою композиції.

Килими Поділля - цілісна система художніх та технічних засобів, сформованих на базі історико-соціальних, природно-географічних та економічних умов. Це складне синтетичне поняття охоплює широке коло питань матеріальної та духовної культури. Застосований в роботі системний підхід найбільш відповідає дослідженню подільських килимів як важливого об'єкта мистецтвознавчого аналізу, оскільки передбачає їх комплексну оцінку крізь призму часо-просторових та художньо-декоративних критеріїв.

Килими Поділля - предмети декоративної організації інтер'єру з життєво необхідним значенням. Неповторність їх художньої системи зумовлена певною стандартністю конструкції традиційного подільського житла, сталістю функцій у ньому: покрити, увиразнити і, одночасно, зберегти вертикаль та горизонталь площин в їх архітектурній матеріальності. Згідно призначення основною особливістю композиційної організації стала горизонтальна направленість у килимах-залавниках, налавниках, підвіконнях, доріжках. Нівелювання регіональних відмінностей житла спричинилось до їх витіснення, а отже - до видового збідніння килимових тканин. Порушена гармонія ритмо-кольорової організації типово подільського інтер'єру потребує відтворення на новому щаблі еволюції у змінних умовах. Для цього необхідно використати все раціональне в галузі відкриттів композиції та колориту, що збереглося в килимах Поділля.

Килими Поділля - носії високої культури орнаментальної формотворчості. Багатий арсенал форм, що становить інструментарій килимаря, розглянутий за окремим типологією.

Локальні художні особливості центрів подільського килимарства, що синтезували характер цього унікального явища, послужили до територіальної диференціації регіону з ієрархічним поділом на

центри, осередки та інтегральні райони, де кожній сходинці відповідає певний ступінь конкретизації матеріалу. Дані дослідження представлені на картосхемі.

Розвиток подільського килимарства – живий неперервний процес, що перебуває у постійній зміні. В роботі знайшли відбиток шляхи збереження і розвитку традиційного килимового ткацтва.

На Поділлі зберігся потужний пласт килимарської культури у формі домашнього ткацтва. Одноособісне килимарство було і залишається найприроднішою, органічною формою існування промислу, оскільки відповідає його характеру, творить середовище для виготовлення та побутування килимів. Тому праця народних майстрів потребує всебічної підтримки.

Підприємства з виготовлення килимових виробів здатні реально впливати на розвиток килимарства регіону, відродження традиційних килимарських осередків та творення нових. Однак на перший план має виступити не продукування килимів з пристосованим до умов серійного виробництва рисунком, а підтримка базового осередку та формування творчої особистості килимаря.

Використання всього раціонального в плані композиції, колориту, орнаменту збагачує арсенал художніх засобів не лише професійного гобеленоткацтва, але й малювання. Треба зазначити, що такий вплив двосторонній: наскільки подільський килим сприяє творчому процесу, настільки художники своєю діяльністю забезпечують збереження давніх килимарських традицій. Призначенням художника є сприйняття подільських килимів структурологічною канвою творів, вміння визначити певну, не помічену раніше грань художньої системи і розвинути її крізь призму власної творчої індивідуальності.

для стимулювання розвитку килимарських промислів необхідно

злагоджених дій в усіх згаданих напрямках впровадження художньої системи килимів Поділля в сучасну творчу практику.

По темі дисертації опубліковано:

1. Килимарі села Кобиля // Народна творчість та етнографія. 1990, № 1, С. 66-67.
2. Килимарство Вінниччини // Тези доповідей шостої Вінницької обл. історико-краєзнавчої конференції, 1988.
3. Т.Г.Шевченко і килими // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка, Кам"янець-Подільський, 1989.
4. Килими Могилівки // Тези доповідей республіканської наукової конференції "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля", Дунаївці, 1993.
5. Обереги Поділля // Дунаївський вісник № 12-13, 16 лютого 1993 р.

Padovska E.M. Podolian carpets.

The dissertation is submitted for a degree in study of art, speciality 17.00.05 - Decorative-applied arts, Lvov Art Academy of the Ministry formation of Ukraine, Lvov, 1994.

The manuscript which deals with the complex research of Podolian carpets as the unique occurrence in artistic weaving of Ukraine is being defended. The conformities of formation and development traditions of Podolian carpet weaving have been revealed. Various Kinds of decorative woven hand-made goods and their functions have been described. By means of system analysis of artistic peculiarities of Podolian carpets there has been created the unique typology, admissible for carpet classification in other regions of Ukraine. Local peculiarities of main ornamental-composition schemes and areas of their occurrence have been distinguished.

Key words: Podolian carpets, regions, ornament type, composition scheme.

Падівська, Е.М. Килими Подолля

Дисертація на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.05- Декоративно-прикладное искусство, Львовская академия искусств Министерства образования Украины, Львов, 1994.

Защищается рукопись, содержащая комплексное исследование килимов Подолля, как уникального явления в художественном ткачестве Украины. Выявлены закономерности становления и развития традиций подольского килимерства. Описаны различные виды декоративных тканей и их функции. Посредством системного анализа художественных особенностей подольских килимов создана оригинальная типология, приемлемая для классификации килимов других регионов Украины. Выделены локальные особенности основных орнаментально-композиционных схем и ареалы их бытования.

Ключові слова: килими Поділля, осередки, тип орнаменту, композиційна схема.

455027

Ав 31.233
Ав 31.289

Підписано до друку 15.11.94. Формат 60x84/16. Папір друк. N 1.
Друк офсет. Умовн. друк. арк. 1,5. Умовн.-фарб. відб. 1,5.
Обл.-вид. арк. 1,7. Тираж 100. Зам. 380.
Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного університету
ім. І. Франка. 290602 Львів, вул. Університетська 1.

№ 5014